

وزارت مسکن و شهرسازی
معاونت شهرسازی و معماری
دفتر معماری و طراحی شهری

سرشناسه	نقره کار، عبدالحمید، ۱۳۲۲-
عنوان و نام پدیدآور	درآمدی بر هویت اسلامی در معماری / عبدالحمید نقره کار.
مشخصات نشر	تهران: وزارت مسکن و شهرسازی، دفتر معماری و طراحی شهری؛ شرکت طرح و نشر پیام سیما، ۱۳۸۷.
مشخصات ظاهری	ن: ۶۵۵ ص: مصور.
شابک	978-964-94764-9-0:
وضعیت فهرست نویسی	فیا:
یادداشت	کتابنامه: ص. ۶۴۶-۶۳۱.
موضوع	معماری اسلامی - فلسفه.
موضوع	هویت (روانشناسی) در هنر.
موضوع	معماری اسلامی - عوامل انسانی.
موضوع	معماری اسلامی - ترکیب، تناسب و غیره.
شناسه افزوده	ایران. وزارت مسکن و شهرسازی، دفتر معماری و طراحی شهری.
رده بندی کنگره	۱۳۸۷ ن/۷۴ NA۳۸۰
رده بندی دیویی	۷۲۰/۹۱۷۶۷۱:
شماره کتابشناسی ملی	۱۱۹۹۱۹۷:

نام کتاب : درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی

مؤلف : مهندس عبدالحمید نقره کار
همکاران : مهندس مهدی حمزه نژاد - مهندس علی محمد رنجبر کرمانی
ویراستار : مهندس علی محمد رنجبر کرمانی - مهندس سید نعیم اورازانی

طراحی و صفحه بندی : فرامرز محمدپور - سلیم نجفی - آتلیه پیام سیما

لیتوگرافی : فرارنگ آریا
چاپخانه : هدف
صحافی : هدف

نوبت چاپ : اول
سال انتشار : ۱۳۸۷
شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

ناشر : تهران: وزارت مسکن و شهرسازی، دفتر معماری و طراحی شهری؛ شرکت طرح و نشر پیام سیما، ۱۳۸۷
شابک : 978-964-94764-9-0

مقدمه:

بسمه تعالی

کمیود منابع مکتوب در زمینه هویت اسلامی در معماری، و احساس نیاز به چنین منابعی در مراکز آموزشی، حرفه‌ای و عمومی، انتشار کتابهایی جهت پاسخگویی به نیاز مذکور را ضروری می‌نماید. این موضوع بویژه زمانی بیشتر رخنمون است که تاکنون موضع رسمی مراجع ذیصلاح در این زمینه تدوین و منتشر نشده است.

با توجه به نیاز روزافزون جامعه حرفه‌ای، تخصصی و آموزشی، کتاب حاضر که شاید نخستین کتاب منتشر شده در این زمینه باشد می‌تواند به عنوان راهنمایی برای علاقمندان به این مقوله محسوب شود بدیهی است بنا به ماهیت متون آن که در حوزه علوم نظر معماری تدوین شده است، ممکن است مورد اجماع نظر صاحب‌نظران این حوزه نباشد و به همین جهت وزارت مسکن و شهرسازی آماده پذیرش و بررسی پیشنهادات و نقطه نظرات سایر صاحب‌نظران جهت انعکاس به مولف ارجمند کتاب خواهد بود و بدیهی است این پیشنهادات در چاپهای آتی کتاب مورد عنایت قرار خواهد گرفت. یادآورد می‌شود که مسئولیت حقوقی کلیه مطالب این کتاب با مولف و محقق گرانقدر جناب آقای مهندس عبدالحمید نقره‌کار می‌باشد.

در پایان لازم می‌دانم از تلاشهای سرور ارجمندم جناب آقای مهندس مروت در مراحل مختلف تدوین این کتاب تشکر و قدردانی نمایم.

امیر فرجانی

معاون شهرسازی و معماری

بسمه تعالی

یادداشت ریاست محترم فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران

جناب آقای مهندس میر حسین موسوی

بحث هویت به شکل امروزی در جهان اسلام ریشه در سنتهای ملی ناشی از فروپاشی و عقب نشینی حکومتها و نظامهای اجتماعی در مقابل امواج تجدد و غربی سازی در دو قرن گذشته دارد و ایران نیز بخشی از قلمرو وسیع جهان اسلام است که هم به دلایل داخلی و هم خارجی در برخورد با امواج تجدد و سپس استعمار دچار بحران هویت گردید. این بحران به سؤالهای گوناگونی در زمینه هویت اجتماعی، فرهنگی، تاریخی و مذهبی ملت ما دامن زد.

شکستهای مکرر ایران در مقابل نیروهای ارتش تزاری و از دست دادن سرزمینهای وسیع از قلمرو ایران، نفوذ سیاسی و فرهنگی قدرتهای بزرگ زمان در همه امور داخلی، همراه با احساس حرمان و یأس و عقب ماندگی، در گفتمانهای مربوط به هویت در دوران قاجار به ویژه در اوان رشد جریاناتی که به انقلاب مشروطیت انجامید مؤثر واقع شد. و از همان زمان، سؤال از نسبت هویت اسلامی با هویت ایرانی یکی از مهمترین اجزای پاره گفتمانهایی بود که تلاش بر مسلط شدن در جامعه و حکومت داشتند.

در برگشت به گذشته و جستجوی ریشه ها، ما در رساله های باقیمانده از دوران مشروطیت، به رگه هایی از امتناع امکان پذیری جدایی هویت اسلامی از هویت ایرانی بر می خوریم. بر اساس این رویکرد نه تنها امکان تمایز بخشی و جدایی بین هویت اسلامی و هویت ایرانی وجود ندارد، بلکه حضور توأمان و برغم هویت ایرانی و اسلامی برای پیشرفت کشور و حل مشکلات و بحرانها ضروری است. البته انگیزه کسانی که چنین اعتقادی داشتند همیشه با هم یکسان نبود. گروهی مصلحت ایران را می خواستند و استفاده از عنصر مذهب و هویت مذهبی را برای پیشرفت و رهایی از مشکلات آن روز ضروری می دانستند و گروهی مقابله با موج غربی گرایی در جهان اسلام و هدم پایه های اسلام را تنها از طریق رویکردهای ناسیونالیستی و تکیه بر هویت ملی امکان پذیر می دانستند.

البته در این دوران با گفتمانهای دیگری نیز روبرو بودیم، متفکرانی چون سید جمال که با ایده پان اسلامیستی، هویت های ملی و قومی را مدغم در هویت جامع وحدت بخش اسلامی می خواست چرا که راه رهایی جهان اسلام را در وحدتی می دید

که در آن خودخواهی‌های محلی و منطقه‌ای می‌توانست نقش مخربی داشته باشد. برای متفکرانی چون سید جمال و شاگردان او «هویت اسلامی» از همه لایه‌های هویتی ملی دیگر پیشی می‌گرفت.

در مقابل طرز فکر او، اشخاصی نیز بودند که با هرگونه مظهر دینی و اسلامی در جامعه و سیاست و فرهنگ و هنر مخالف بودند و دایره این مخالفت به تلاش در تغییر خط و زبان نیز کشیده می‌شد. کافی است به نوشته‌ها و اندیشه‌های آخوندزاده، شاهزاده جلال‌الدین میرزا و میرزا آقاخان کرمانی توجه شود. اینان در مسیری ضد اسلام و توابع آن قلم می‌زدند و در مقابل برای پیشرفت، برگشت به تاریخ ایران قبل از اسلام و تکیه بر ارزشهای فرهنگی، سیاسی و زیباشناختی ایران باستان را ضروری می‌دانستند.

این گفتمان اخیر در زمان پهلوی اول به گفتمان مسلط تبدیل شد و پایه مشروعیت نظام پهلوی بر روی تاریخ و فرهنگ پیش از اسلام و با نادیده گرفتن هزار و سیصد سال تاریخ اسلامی پشت سر، استوار شد و تلاش گردید که هویت ملی اسلام زدایی شده، اساس سیاستهای فرهنگی و اجتماعی قرار گیرد. معماری دوران پهلوی بصورت آمرانه، به سمت عناصر زیباشناسانه دورانهای باستانی قبل از اسلام سوق داده شد و سر ستونهای تخت جمشید و یا دیگر عناصر شاخص معماری دورانهای هخامنشی یا ساسانی زینت‌بخش بعضی از ساختمانهای بزرگ دولتی گردید، همانند ورودی ساختمان شهربانی در باغ ملی که با الهام از ورودی تخت جمشید است. ابعاد عظیم و خارج از معیارهای معماری بومی ما در ساختمانهای گوناگون دولتی از جمله ساختمان پست و تلگراف و دادگستری، هم متأثر از ابعاد ساختمانهای حکومتی هخامنشی و عظمت آنها و هم ساختمانهای ناسیونالیستهای نازی در آلمان است که حکومت وقت در دهه دوم سلطه خود، با آن احساس قربایت می‌کرد. البته در این ساختمانها هنوز رگه هایی از معماری قاجاری میتوان یافت.

مشخصه این دوران انقطاع آمرانه از فرهنگ و سلاقی هنری دوران اسلامی است. سیاستی که آثار ویرانگر آن در دهه‌های بعد نیز ادامه می‌یابد و هنوز در فضای فرهنگی و هنری کشور محسوس است. گرچه در دهه بیست این سیاستهای آمرانه قطع می‌شود؛ ولی پس از کودتای ۲۸ مرداد باز به گونه‌های دیگری ما تلاش برای تثبیت هویت ملی منهای اسلام را در تمام عرصه‌های رسمی و هنری و از جمله معماری می‌یابیم.

اگر به گفتارهای بزرگانی چون شریعتی و شهید مطهری و آل احمد و حمید عنایت و عبدالهادی حائری مراجعه شود، دیده خواهد شد که تأکید بر انفکاک ناپذیری جنبه‌های ایرانی و اسلامی هویت ملی یکی از دغدغه‌های این بزرگان است. آنها تجزیه هویت ملی را به دو عنصر اسلامی و ایرانی و سپس محکوم کردن یکی و برکشیدن دیگری را نه ممکن می‌دانند و نه مفید. پیروزی انقلاب اسلامی برای مدتی به این بحث پایان می‌دهد. رویه سیاسی- فرهنگی- اجتماعی رهبر انقلاب اسلامی و پایه‌گذار جمهوری اسلامی ایران براساس ارتباط وثیق هویت اسلامی و ایرانی بود و در فضای معنوی دفاع مقدس نیز معلوم شد که دفاع از اسلام و سرزمین از هم انفکاک ناپذیرند. بدون شک پژوهشگران آینده بیش از پژوهشگران امروزی در تفکیک دفاع از اسلام و دفاع از سرزمین ملی در طول جنگ تحمیلی مشکل خواهند داشت.

گذشت زمان و تحولات جهانی به ویژه فرآیندهای جهانی شدن و طرحهای جهانی کردن و انفجار وسایل ارتباط جمعی که به شدت در حوزه عمومی اثر می‌گذارند، یکبار دیگر نشان می‌دهد که بحث در مورد هویت اسلامی و نسبت آن به هویت ایرانی نه تنها لازم، بلکه یک ضرورت همیشگی است.

محقق دانشمند تحقیق حاضر و همکاران فاضل او به صورت گسترده‌ای خود را با مسئله هویت در یکی از حساس‌ترین

درآمدی بر هویت اسلامی در معماری

مظاهر خلاقیت بشری یعنی معماری درگیر کرده‌اند. بحث هویت در این تحقیق به ضرورت از حوزه معماری به همه بخشهای فرهنگی کشیده می‌شود. می‌توان حدس زد که این پژوهش ضمن غنا بخشیدن به بحث‌های مربوط به هویت در کشور، یکبار دیگر توجه اندیشمندان را به اهمیت تعریف نسبت لایه‌های مختلف هویت ملی با همدیگر بویژه هویت اسلامی و هویت ایرانی جلب نماید.

میر حسین موسوی

۱۳۸۴/۴/۲۸

پیشگفتار

این کار پژوهشی که پیشاروی خوانندگان ارجمند است در شرایطی آغاز شد که فرهنگ معماری و شهرسازی ما پس از گذشت بیست سال از پیروزی انقلاب اسلامی و مجاهدات کم‌نظیر در همه حوزه‌ها، با توجه به شرایط دهکده جهانی و گسترش ارتباطات کلامی و تصویری در هجوم بی‌امان فرهنگ و هنر غرب هنوز نتوانسته بود خود را بازیابد. در دانشکده‌ها بسیاری از استادان، ناخود آگاه شکاکیت را در حوزه نظری و معرفت شناسی دنبال می‌کردند و در حوزه عمل، نسبی‌گرایی در اصول، توهم‌گرایی خودبنیاد و بریده از حقیقت و واقعیت برجا مانده بود. در عرصه برنامه ریزی و اجرایی هنوز کم و بیش تخصص بدون تعهد و تعهد بدون تخصص بر مدیریتها و نیازهای اساسی و فوری جامعه آروز با توجیه «شرایط اضطراری» چیره بود. برای نمونه در کلان شهر تهران که خود الگویی برای کل کشور می‌توانست باشد؛ با نادیده گرفتن اصول شهرسازی و معماری چه از نوع غربی یا اسلامی آن، و صرفاً با هدف درآمدزایی، ارزشها و مبانی تعریف شده این تخصص چند بعدی و بین رشته‌ای و سرنوشت‌ساز نادیده گرفته شد. در پی آن بحران شهرنشینی در ابعاد مختلف در ام‌القرای جمهوری اسلامی به اوج غیر قابل تحمل خود رسید. در این میان فریاد بلند نوادری همچون شهید آوینی در عرصه فرهنگ و هنر بازتاب در خوری نیافت. تذکرات و توصیه‌ها و رهنمودهای خبرگان نیز در غوغای مردم فریب نوآوری‌های غیر اصیل و هنرهای موهوم گم شد.

در چنین شرایطی مقام معظم رهبری در نشست‌های از مسئولین وزارت مسکن و شهرسازی خواستند که نسبت به شناخت و احیاء هویت اسلامی در معماری و شهرسازی همت و تلاش جدی‌تری داشته باشند. در پی آن در نشست‌های که به دعوت معاون شهرسازی و معماری وزارت مسکن، به عنوان هیأت امنای مرکز تحقیقات معماری و شهرسازی با حضور رؤسای دانشکده‌ها و شخصیت‌های دردآشنای دیگر در آن وزارتخانه تشکیل شد، ضرورت پژوهش‌های بنیادی در باره بحران زدایی و احیاء هویت اسلامی به تأیید همگان رسید. در این نشست پژوهشگران موضوعات گوناگونی را برای پژوهش پیشنهاد کردند و انجام آن را تقبل کردند.

اینجانب نیز در کنار قدردانی از تلاش استادان بزرگوار، بیشتر نوشته‌های موجود در حوزه فرهنگ و هنر و معماری را پراکنده و متفرق می‌یافتم و از سویی اعتقاد راسخ به وجود منابع عظیم و غنی در فرهنگ و هنر اسلامی، چه در زمینه نظری و چه در زمینه مصادیق ارزشمند آن در تمدن دوران اسلامی داشتم. از این رو لازم دیدم پژوهشی انجام شود تا با توجه به مباحث روز و گرایش‌های زمانه، دیدگاه اسلام در این باره به شیوه‌ای تطبیقی و تحلیلی تبیین شود؛ آنگونه که امروزه

درآمدی بر هویت اسلامی در معماری

جویندگان حقایق انسانی و تشنه کامان عدالت هنری می‌طلبند.

در این پژوهش تلاش شده تا گزاره‌های نظری که استدلالی و حقیقی هستند در یک رابطه طولی تبیین شده و سپس بر مبنای آنها نمونه‌های کالبدی و مصادیق که اعتباری و نسبی هستند سنجیده و ارزیابی شوند. بنابراین موضوعی را با عنوان درآمدی بر «تعریف جامعی از هویت اسلامی در معماری و شهرسازی» مطرح نمودم که به حول و قوه الهی به تصویب رسید و به کمک یارانی همدل در «مرکز تحقیقات معماری و شهرسازی» دانشگاه علم و صنعت ایران و با ایثار و فداکاری‌های بیاد ماندنی آنها و سایر عزیزان، این مهم به سرانجامی که در پیش رو دارید رسید.

دوستان صاحب نظر و مجرب می‌دانند انجام چنین تحقیقی با موضوعی میان رشته‌ای، از طرح کلی‌ترین مباحث نظری تا تحلیل اصلی‌ترین عناصر کالبدی با توجه به امکانات و شرایط موجود تا چه حد مشکل آفرین و خطاپذیر است. از سوی دیگر گردآوری و استنتاج مباحث می‌تواند مبنای مناسبی برای طرح موضوعات جدید و عمیق‌تری قرار گیرد و زمینه سودمندی برای استادان و دانش پژوهان باشد. برخی از مطالبی که با عنوان دیدگاه اسلامی مطرح شده است، برداشتهای محقق از فرهنگ اسلامی است که قطعاً، خالی از خطا نخواهد بود.

برخود لازم می‌دانم از همه صاحب‌نظران و درد آشنایان درخواست نمایم از راهنمایی‌ها و اصلاحات پیشنهادی خود ما را محروم نسازند. خُسنهای این مجموعه را به شهدای انقلاب اسلامی و امام شهدا تقدیم می‌دارم و خطاهایش را می‌پذیرم و از خداوند متعال درخواست عفو و بخشش دارم.

از وزیران محترم وزارت مسکن و شهرسازی جناب آقای مهندس عبدالعلی زاده و سپس آقای مهندس سعیدی کیا و معاونین ایشان بخصوص آقای مهندس جلیل حبیب اللهیان که دلسوزانه و متعهدانه، این تحقیق را با حمایت خود پایه ریزی نمودند و در مراحل بعدی آقای دکتر حناچی و آقای مهندس فرجامی و ناظر تحقیق آقای مهندس مروت و کارشناس محقق جناب آقای دکتر خلعتیری، به دلیل حمایت‌هایشان از انجام این تحقیق و از کلیه مشاوران عزیزی که آغاز کار با همت آنها تسهیل شد، جناب حجت الاسلام سید محمد قائم مقامی و آقای دکتر غلامرضا اسلامی و آقای مهندس حمید برومند، همیشه سپاسگزار خواهم بود.

همچنین از یارانی که همکار مستقیم اینجانب تا پایان کار بوده‌اند و جز با همت و فداکاری آنان این مجموعه به پایان نمی‌رسید؛ آقای مهندس مهدی حمزه‌نژاد، آقای مهندس علی محمد رنجبر کرمانی و سایر همکاران، خانم مهندس عفت السادات شهریاری، آقای مهندس سید نعیم اورازانی و خانمها فاطمه حاج ابراهیمی، مریم ریحانی و ندا خطیبی، بدین وسیله ابراز حق شناسی و سپاسگزاری می‌نمایم.

در خاتمه از جناب آقای سید میرحسین موسوی ریاست محترم فرهنگستان هنر که زحمت ارائه یک مقدمه را تقبل نمودند و از ریاست محترم جمهوری اسلامی ایران، جناب آقای دکتر محمود احمدی نژاد که همواره پشتیبانی خود را از تحقق ارزشهای اسلامی در کلیه ابعاد اعلام نموده و نسبت به تسریع چاپ این کتاب ابراز حمایت جدی نمودند، صمیمانه سپاسگذارم.

با آرزوی تحقق جامع ارزشهای اسلامی در فرهنگ و هنر این سرزمین اهورایی و جهان بحران زده معاصر.

مقدمه

کسب هویت مطلوب و اصیل و رهایی از هویت‌های بحران‌زا و بحران هویت از دغدغه‌های تاریخ انسانیت و فرهنگ‌های انسانی بوده و هست و به اعتبار آزاد منشی و فضیلت آرمان‌خواهی و کمال‌طلبی انسان همیشه خواهد بود. به تأکید می‌توان گفت انسان به آن دلیل انسان است که موجودی هویت‌ساز و خواستار هویتی استعلایی و آرمانی است.

۱- بحران هویت در غرب

مقوله هویت‌طلبی در فرهنگ غربی و بعد از دوران نوزایی (رنسانس) در تقابل با عناصر تحریف شده در فرهنگ مسیحیت مانند رهبانیت و تأویل نابجای گناه اولیه و نفی بعضی از دستاوردهای علوم تجربی و ... به صورت یک بعدی و افراطی به خود-بنیادی انسان (اومانیزم) و چیرگی مکتب پوزیتیویسم حتی در حوزه علوم انسانی و غفلت از ساحت روحی و معنوی انسان (لیبرالیسم) و ... منجر شد. این تلاش که تا اوایل سده بیستم تداوم داشت، با همه توفیق گسترده در علوم تجربی و دستاوردهای فنی و مهندسی، متأسفانه نه تنها از عالم معنا و صیورورت روحی انسان غافل ماند، بلکه با محروم نمودن خود از وحی الهی و درغلطیدن به وادی شکاکیت و نسبی‌گرایی در ارزشها و گزاردهای نظری و نفی باورهای فلسفی، عرفانی و به طور خاص، مذهبی-اخلاقی، با گرایشی افراطی و انحرافی، به انکار و تهاجم نسبت به آن ارزشها همت گماشت. به تعبیر میشل فوکو: «انسان غربی از آن هنگام که خدا را کشت، در واقع خود را نیز کشت.»** از آن زمان بود که به گفته هایدگر عصر ظهور هنر به پایان خود رسید و دیگر نباید به دنبال هنر اصیل و واقعی گشت.

۱-۱- ظهور بحران در جنگهای اول و دوم جهانی

جنگ جهانی اول و فجایع آن زمینه بروز اندیشه‌های اومانیزستی-لیبرالیستی غربی را در قالب حکومت‌های نژاد پرست و

* میشل فوکو، متفکر فرانسوی و از بنیانگذاران پست مدرنیسم است. او چند سفر به ایران داشته و در آخرین سفر خود در بعد از انقلاب، انقلاب اسلامی ایران را نمونه خوبی از یک انقلاب پست مدرن دانسته است.
** گفته بالا از آیه ۱۹ سوره حشر برآمده که می‌فرماید: «همانند آنان نباشید که خدا را فراموش کرده اند، پس او نیز شما را از خود فراموشتان کرد.» مشخص است این خود، خود جسمانی و غریزی (حیوانی) نیست، بلکه خود روحی و ملکوتی است.

درآمدی بر هویت اسلامی در معماری [ط]

فاشیست در دنیای آن روز فراهم ساخت. پس از جنگ دوم جهانی و پیامد های مصیبت بار آن، برای بیشتر انسانهای مُصلح و آزاداندیش کاملاً روشن شد که پیشرفتهای علمی و صنعتی اگر از سوی انسانهای صالح و معتقد به ارزشهای معنوی مهار (کنترل) و هدایت نشود، جز جنگ و خونریزی و استثمار و ستم بر انسانها و فساد و تباهی ثمری نخواهد داد.

۱-۲- فرانوگرایی (پست مدرنیسم) و نقادی مدرنیته

این شرایط زمینه لازم برای نقد و ارزیابی اندیشه‌های پس از روزگار نوزایی (رنسانس) و نوگرایی (مدرنیسم) را از میانه سده بیستم فراهم آورد و موضوع بحران هویت در فرهنگ غربی همزمان در سه راستا مورد توجه و نقد قرار گرفت. حلقه انتقادی مکتب فرانکفورت، آدورنو، مارکوزه و هابرماس و... با تأکید بر مدرنیسم به نارسایی‌های آن اشاره کرد. مکتب پست مدرن، فوکو، لیوتار، بودیار و... ظهور عصر جدیدی را در علم و معرفت بشر نوید دادند، اما ویژگی‌های چندان متفاوتی از آن ارائه ندادند. سرانجام مکتب سنت‌گرایان معنوی، گنون، شوان، بورکهارت، نصر و... هم ماده‌گرایی مدرنیسم و هم معناگرایی وهمی و سنت‌گرایی مادی و کالبدی و تقلیدی پست مدرنیته را مورد نقد قرار دادند.

در عالم هنر و معماری نیز شاخ و برگ این گرایش‌ها تا به امروز هر یک به گونه ای ادعای بحران‌زدایی از آثار مدرنیستی را دارند.

امروزه در بُعد سیاسی نیز از یک سو نظام خودبنیاد آمریکا، که خود را ماحصل فرهنگ و تمدن غربی می‌داند؛ مدعی یک تاز ارزش‌گذاری و هویت‌سازی و ایجاد هویت یکسان جهانی (Globalization) در قالب منافع قدرتهای سرمایه‌داری و نژاد پرست است و از سوی دیگر توده مردم آزاده و مُصلح جهان و در رأس آنها جمهوری اسلامی ایران در تقابل با این نظام ارزش ستیز و بحران‌ساز، برای ایجاد هویت اصیل انسانی مبارزه می‌نمایند.

۲- بحران هویت در دوران اسلامی

۱-۲- ظهور دوگانگی در هنر و تمدن دوران اسلامی

در تاریخ فرهنگ و تمدن ایران نیز در یک نگرش کلی و اجمالی دوگانگی اهورا و اهریمن در اندیشه ایرانیان پیش از اسلام به باورهای توحیدی- اسلامی، در وجه فردی و درونی به تقابل عقل و نفس، و در وجه اجتماعی به تقابل تاریخی میان توده متدین مردم با حاکمان دور از ارزشهای اسلامی تبدیل شد. بنابراین هنر و معماری تا آنجا که در شکل فردی و گروهی آن در دستان اهورایی هنرمندان با استعداد و با تجربه، منزّه و عارف و سالک آفریده می‌شد، هم متناسب بود و شایسته و هم والا و اصیل و هویت آفرین. آنجا که هنر در خدمت و تحت اراده حاکمان نامتدین قرار می‌گرفت و در پی «هوای خود» بود یا در پی «هوای حاکم»، ناچار آثار پدید آمده کم و بیش هم بحران ساز می‌شد و بحران‌آفرین و هم خدمات عمومی و ضروری مردم در سطح شهر بی‌پاسخ می‌ماند. ولی با این همه جهت‌گیری کلی معماری آن دوران سرشار از ارزشها و اصالتهاست؛ گرچه مصادیق آن باید بصورت موردی نقد و ارزیابی شود.

۲-۲- استعمار خارجی و بحران هویت

از اواسط دوران قاجار عامل دیگری که همان تهاجم فرهنگی غرب بود در همه عرصه‌ها از جمله هنر و معماری و شهرسازی

آغاز شد. این عامل نهایتاً به ایجاد حکومت خودکامه پهلوی توسط استعمار انگلیس و نگاه «از فرق سر تا بن ناخن باید غربی شد» منجر شد. در واقع عامل حکومت‌های داخلی که همواره بنابر مصلحت‌های دولت‌داری با فرهنگ و هنر مردمی ممانعتی ظاهری داشتند، از آن پس با اتکاء بر قدرتهای خارجی یکسره رویاروی فرهنگ و هنر مردمی قرار گرفتند. در پی آن هویت زدایی و بحران هویت عملاً با تهاجم جنبه‌های منفی فرهنگ و تمدن غرب و در جهت استحاله همه عوامل فرهنگ ساز و تمدن ساز داخلی و به طور خاص فرهنگ اسلامی اوج گرفت. در این میان حاکمان و سیاستمداران بجای جبران سستی‌ها و کوته بینی های حاکمان پیشین و تلاش برای کسب دستاوردهای علمی و صنعتی روز جهان و بهره گیری از استعدادهای بالقوه و متراکم مردم، عملاً جامعه را به سوی مصرف زدگی و خود باختگی سوق دادند.

۲-۳- گسست تاریخی در عرصه‌های آموزشی و اجرایی

در این میان نظام سنتی آموزش هنر و معماری که در قالب گزینش شاگرد شایسته توسط استاد، و رابطه «استاد و شاگردی» و «تربیتی- تجربی» و در بستر فرهنگ انسان‌ساز اسلامی و توجه جدی به واقعیتهای موجود انجام می شد به نظام مدرسه‌ای تبدیل شد. این نظام تازه زیر نظر استادانی که در غرب و شرایط فرهنگی- هنری آن آموزش دیده بودند و طبیعتاً از فرهنگ و تمدن خودی محروم و مهجور شده بودند رشد کرد. بحران هویت تا پیش از انقلاب اسلامی به طور خاص ناشی از اراده حکومت‌های استعماری غرب و سیاستمداران دست نشانده آنها بود که فرهنگ مصرف زدگی و خودباختگی و وابستگی را تحمیل می‌کرد و از دستیابی دولت و ملت به زیرساختهای علمی و صنعتی و فرهنگ و هنر اصیل اسلامی جلوگیری می‌کرد.

۳- بحران هویت پس از پیروزی انقلاب اسلامی

متأسفانه از بعد از پیروزی انقلاب اسلامی تاکنون نیز به دلیل عوامل گوناگون داخلی و خارجی، آن تحول انقلابی و بنیادین که لازمه رفع بحران و اصلاح در حوزه‌های آموزشی و پژوهشی و مدیریت و برنامه‌ریزی و مراکز اجرایی کشور بوده هنوز رخ نداده است. در بسیاری از موارد همان روشها و هنجارها توسط آموزش دیدگان پیش از انقلاب و یا آموزش دیدگان بعدی در دانشگاه های غربی، به صورت خودآگاه یا ناخودآگاه ادامه یافته است. نفوذ افراد غیرمتعهد و غیرمتخصص در مراکز تصمیم‌گیری و اجرایی و سایر عرصه‌ها و همچنین مشکلات گریزناپذیر پس از انقلاب و بویژه پس از جنگ تحمیلی و مشکل آفرینی‌های استکبار جهانی، بحران هویت را در حوزه نظر و عمل تداوم بخشیده است.

با توجه به این واقعیتهای و بر حسب احساس ضرورت مسئولین متعهد کشور در مراکز مختلف و نیاز بارز آموزشی و پژوهشی در دانشکده‌های معماری و شهرسازی و برای هماهنگ شدن دیدگاه‌ها در این مراکز و نهادهای برنامه‌ریزی و اجرایی و برای تبیین جهت‌گیری‌های بحران‌زدا و هویت‌ساز این پژوهش سامان یافت. این طرح در واقع نگاهی کلی و در عین حال بنیانی به چگونگی کسب هویت انسانی- اسلامی در مسائل معماری و شهرسازی دارد. سپس انجام آن به تصویب معاونت محترم معماری و شهرسازی وزارت مسکن و ریاست دانشکده و مرکز تحقیقات معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران (مدیر و مجری طرح) رسید.

پرسش های اصلی تحقیق

مهمترین پرسش هایی که در این تحقیق به آن پرداخته می شود عبارتند از:

۱- تعیین مسئله: Identification

- آیا بحران هویت در معماری و شهرسازی و هنر در جهان و در ایران به طور خاص وجود دارد؟

۲- تبیین مسئله: Definition

- زمینه های این بحران در جهان بطور عام و در ایران (پیش و پس از پیروزی انقلاب اسلامی) به طور خاص از کجا و چگونه سرچشمه می گیرند؟

۳- تخصصی کردن مسئله: Specification

۱-۳- آیا اسلام به عنوان یک مکتب و مذهب درباره عوامل ایجاد بحران هویت موضعی دارد؟

۲-۳- آیا آموزه های اسلام در حوزه معماری و شهرسازی و هنر می تواند بحران زدا و هویت ساز باشد؟

۴- راه حل های مسئله: Prescription

۱-۴- آیا اسلام فقط در حوزه اندیشه ها و باورها (جهان بینی) هنرمندان نظریه پردازی می کند؟

۲-۴- آیا اسلام علاوه بر حوزه نظر و اندیشه در حوزه اعمال و رفتار فردی و اجتماعی و تخصصی هنرمندان نیز آداب و احکامی دارد؟

۳-۴- آیا اسلام فقط در حوزه نظر و عمل هنرمندان در تبیین محتوای هنر رهنمود دارد و در حوزه کالبد و شکل و صورت وارد نشده است؟

۴-۴- آموزه هایی که از تمدن دوران اسلامی برای امروز و فردا می توان بدست آورد و آموخت کدام است؟

این پرسش ها و صدها پرسش اصلی و فرعی دیگر در این پژوهش مطرح شده است که در هر فصل به بررسی مهمترین آنها خواهیم پرداخت.

ساختار فصول تحقیق

پس از انجام مطالعات اولیه ساختار و فصل بندی این تحقیق در هفت فصل بدین گونه سامان یافت :

فصل اول: مفهوم هویت و بحران آن

فصل دوم: هویت اسلامی (حکمت نظری و حکمت عملی)

فصل سوم: مبانی و معیارهای زیبایی و حسن شناسی

فصل چهارم: مبانی و معیارهای هنر و هنرمندی

فصل پنجم: زیبایی، هنر و معماری در آفرینش، روابط متقابل طبیعت با فضای مصنوع

فصل ششم: تحلیل مهمترین عناصر کالبدی معماری و انواع نظامها و سامانه ها

فصل هفتم: تبیین مصادیق شاخص در تمدن اسلامی و استنتاج اصول راهبردی و کاربردی آنها (نتایج و راه حلها)

روش تحقیق

متأسفانه بیشتر کتابهای ترجمه شده در حوزه تاریخ هنر و معماری و شهرسازی و کارهای پژوهشی که برپایه آنها انجام شده و جزوه های آموزشی و مقاله هایی که در بیشتر مجله ها و همایش ها ارائه شده، توصیفی و کمی و آماری است. چون این روش، روش تحقیق در علوم تجربی شمرده می شود. در مواردی هم که به مباحث نظری و عقلی و ارزشیابی ها پرداخته شده، بدون توجه به جنبه های زیربنایی فکری و اعتقادی محقق و گاه همراه با تناقضها و تعابیر نابجا است. در حالی که از بُعد محتوایی و هنری، معماری و شهرسازی عرصه ای میان رشته ای است و در حوزه علوم انسانی و مکتبی (حکمت نظری و عملی) باید مطرح شود و از بعد کالبدی، در حوزه علوم تجربی.

در تحلیل آثار معماری نیز باید به تبیین روابط متقابل صورت و معنا، و اندیشه و عمل، و شیوه های رمزپردازی و رمزگشایی در رابطه هنرمند و مخاطب پرداخته شود. با توجه به این نکات روش تحقیق در این حوزه از یک سو باید مبتنی بر اصول و معیارهای مکتبی (ایدئولوژیک) محقق و هنرمند باشد و کار پژوهش شیوه ای مقایسه ای و تطبیقی داشته باشد؛ از سوی دیگر محقق با توجه به مکتب خود از منظر «برون دینی» یا «درون دینی» و با توجه به دیدگاه اسلامی و تأیید متقابل عقل و شرع، از هر دو وجه در باره مباحث استدلال و تحلیل کند. همچنین از آنجا که نزول ساحت معنا و عالم معقول در کالبدها و صورتهای جز با نشانه ها و رمزها متمثل و متجلی نمی شود؛ ناچار استنباط ها از مصادیق و ارزش گذاری ها از کالبدها، اعتباری، نسبی و اجتهادی می شوند. با توجه به آنچه گفته شد در این تحقیق به موارد زیر توجه شده است:

- ۱- مباحث از مهمترین مسائل هستی شناسی آغاز شده و به ارزشیابی کالبدها و صورتهای منتهی می شود.
- ۲- در طرح مباحث نظری، مهمترین دیدگاه های مطرح در جهان معاصر به شیوه تطبیقی با دیدگاه اسلامی مقایسه شده است.
- ۳- مکتب اسلام در مباحث فکری و هستی شناسی، استدلال های عقلانی، فلسفی و منطقی را می پذیرد و در عین حال مخاطبین معتقد خود را به کلام الهی و بیان معصومین (س) دعوت می کند و به آنها استناد می نماید؛ از این رو در ارائه و تحلیل مطالب از هر دو شیوه بهره گیری شده است.
- ۴- تا آنجا که ممکن است در طرح مباحث نظری تلاش شده گفته ها از سرچشمه های اصلی آن برداشت شود تا گمان تعصب و تحریف در میان نباشد و زمینه برای گزینش اصلح خوانندگان گشوده باشد.
- ۵- از آنجا که هدف در این پژوهش، گرایش معماری و شهرسازی است در طرح مباحث نظری به حداقل لازم بسنده شده است.
- ۶- ساختار فصل ها و پاسخ به پرسشها به گونه ای است که نخست به دیدگاه های پرداخته شده که از نظر محقق دورتر از دیدگاه اسلامی است. سپس به تدریج دیدگاه اصیل اسلامی که جامع و مانع است تبیین می شود.
- ۷- چون حوزه مباحث نظری گرایش اصلی محقق نبوده، از این رو تلاش شده که از سرچشمه هایی که اجماعی است و مورد تأیید اکثریت صاحب نظران در جمهوری اسلامی است به طور مستقیم بهره گیری شود.
- ۸- تلاش شده حریم آیات و احادیث معصومین (س) که در صورت مستند بودن خدشه ناپذیر است، از برداشتهای فیلسوفان و تعابیر عرفا، تفکیک شده و حرمت آنها نگه داشته شود.
- ۹- دو فصل کامل به «فلسفه زیبایی» و «حسن شناسی» و «فلسفه هنر از دیدگاه اسلامی» به عنوان سرچشمه مبانی

درآمدی بر هویت اسلامی در معماری م

فکری و گذر از حوزه مباحث هستی شناسی به حوزه معماری پرداخته شده تا زمینه لازم برای ورود به مباحث کالبدی و مصداقی فراهم شود.

۱۰- در این نوشته رعایت دستاوردهای علوم تجربی و توجه به مسائل فنی و مهندسی در فرآیندهای انسانی از دیدگاه هویت اسلامی بدیهی فرض شده است، لذا در حداقل لازم به این امر پرداخته شده است.

۱۱- به باور ما تجلی مفاهیم و ارزشهای معنوی جز با شیوه آیه‌ای و رمزی و تمثیلی در کالبدها متجلی نمی‌شود. طبیعتاً رمزگشایی از عناصر کالبدی به شیوه تعبیری و تأویلی و نهایتاً اجتهادی و بطور کلی نسبی خواهد بود.

۱۲- در پدید آمدن معماری، عناصر مجردتر وابستگی کمتری به شرایط زمانی و مکانی و قابلیت بیشتری در تجلی مفاهیم و ارزشهای پایدار و فطری و در نتیجه هویت سازی دارند؛ لذا در فصل ششم به مهمترین این عناصر مانند فضا، هندسه و نماد پردازی و انواع نظام‌ها و سامانه‌های معماری پرداخته شده است.

۱۳- هویت اسلامی علاوه بر سرچشمه‌های مکتوب، در مصادیق ارزشمند تمدن دوران اسلامی پدیدار شده است. از این رو در فصل هفتم نمونه‌های شاخص آنها بررسی شده و به استنتاج اصول راهبردی و کاربردی پرداخته شده است. سرانجام این بحث از طریق بررسی مصادیقی مانند معماری آفرینش، معماری معصومین(س) و معماری مساجد و معماری خانه و محله، مباحث قبلی به تجربه کاربردی رسیده است.

۱۴- مجموعه فصول این پژوهش همچون یک آبر روایت و یک سامانه بهم پیوسته بوده و اجزای آن همچون یک موجود زنده با یکدیگر روابط متقابل دارند. از این رو بهره‌برداری کامل و شایسته از آن مستلزم مطالعه همه فصول و درک عمیق روابط متقابل آنها در یک نگاه طولی و تأویلی می‌باشد. مهمترین اصول پایدار که بر معماری دوران اسلامی حاکم بوده و می‌تواند معماری امروز و آینده ما را در جهت بحران‌زدایی و ایجاد هویت اسلامی رهنمون باشد نیز در پایان کتاب ارائه شده است.

مهمترین رویکرد کلی که در مجموع مباحث مورد نظر بوده؛ اصلاح نگاه فروگاهنده (حصری) و جزء نگر و تک ساحتی معاصر فرهنگ غربی به مقولات علوم انسانی و به طور خاص به مباحث هنر و زیبایی شناسی است که با اصطلاح فروگاهی (Reduction) مطرح می‌شود. در عمل، فرو گاهی حقایق کلی به جزئی و کیفی به کمی و حقیقی به اعتباری و پایدار و بی‌زمان به نسبی و زمان‌پذیر و انسانی- نوعی به شخصی- فردی روی داده است. در این پژوهش تلاش شده است در هر مورد تعریفی فراگیر یا اشمالی (Inclusive) یا به تعبیری جامع و مانع ارائه شود.

مورد اساسی دیگر بررسی رویکردهای متفاوت و متعارض معاصر در فرهنگ غربی یعنی نگاه پسینی (Aposteriori) و نگاه پیشینی (Apriori) به مباحث انسان شناسی و زیر مجموعه‌های آن نظیر روابط هنرمند، مخاطب و آثار هنری است؛ بویژه در نگاه پست مدرنی یا به اصطلاح پدیدارشناسانه که مفاهیم و تعبیر نظری از بررسی مصادیق، آنهم بگونه خودبنیاد و برپایه اصالت سلیقه شخصی ارائه می‌شود. در این پژوهش برپایه دیدگاه ژرف و فراگیر اسلام و بویژه حکمت متعالیه صدرایی ابعاد فطری و نوعی و انگیزه‌های جاودانی انسان در یک نگاه پیشینی مورد نظر بوده و هم وجود شخصی و فردی و زمان و مکان پذیر انسان در یک نگاه پسینی. از این دیدگاه چه از نظر معنا به تحلیل و ارزیابی مصداق و صورت پرداخته شود و چه بالعکس از صورت و مصداق، مفاهیم و معانی تعبیر و تأویل شود؛ نباید تناقض و تضادی یافت شود. ضمن آنکه برداشتهای فردی مخاطبین مطلق نیست و مجموع نظرات خبرگان و اجماع آنان باید معیار داوری و ارزیابی نهایی آثار هنری

و معماری باشد. همچنین برداشتهای غیر حقیقی و غیر واقعی و نفسانی و نسبی نیز نقد خواهد شد. نکته کلی و اساسی دیگر ساختار «موضوع محور» این تحقیق است. ضمن آنکه در فصول نظری (فصول یک تا پنج) مباحث از مفهوم به مصداق مطرح شده؛ اما در هر یک از بخش های آن، نخست مسئله اصلی در حوزه معماری تعریف و گونه شناسی شده و سپس با مراجعه به میانی فکری از دیدگاه فرهنگ اسلامی به مقایسه و ارزیابی دیدگاه های موجود و ارائه تعریف جامع و مانع پرداخته می شود.

در طبیعت پدیده ها متغیرند، نه قانونها. اسلام قانون است، نه پدیده.

(علامه شهید مرتضی مطهری ره)

و من الله التوفیق و علیه التکلان

درآمدی بر هویت اسلامی در معماری

۱	مقدمه معاون محترم شهرسازی و معماری وزارت مسکن و شهرسازی
ج	یادداشت ریاست محترم فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران
و	پیشگفتار
ح	مقدمه
	فهرست مطالب
۱	۱- فصل اول: بحران هویت در فرهنگ و هنر معاصر
۱	۱-۱- میانی بحران
۲	۱-۱-۱- واژه شناسی
۲	۱-۱-۲- چپستی بحران
۳	۱-۱-۳- عوامل بحران
۵	۱-۱-۴- دگرگونی در هویت
۵	۱-۱-۴-۱- سمت و سوی دگرگونی
۶	۱-۱-۴-۲- ساز و کار دگرگونی
۶	۱-۱-۴-۳- گسترده دگرگونی
۹	۲-۱- رویکردها و الگوواره های هویت در معماری معاصر
۱۰	۲-۱-۱- الگوواره نخست: نوگرایی اولیه (Modernism)
۱۲	۲-۱-۲- الگوواره دوم: نوگرایی پسین (Deconstruction)
۲۱	۲-۱-۳- الگوواره سوم: تلفیق گرایی تجدد و سنت (Postmodernism)
۳۳	۲-۱-۴- الگوواره چهارم: ناکرایی (Existentialism)
۳۶	۲-۱-۵- الگوواره پنجم: سنت گرایی معنوی (Traditionalism)
۳۹	۲-۱-۶- الگوواره ششم: سنت گرایی تاریخی (Historical Traditionalism)
۴۱	۲-۱-۷- الگوواره هفتم: حکمت اسلامی (Islamic Wisdom)
۴۴	۲-۱- رویکردها و الگوواره های هویت در اندیشه معاصر
۴۴	۲-۱-۱- الگوواره نخست: تجدد گرایی
۴۵	۲-۱-۲- الگوواره دوم: تجدد گرایی نو
۴۵	۲-۱-۳- الگوواره سوم: تلفیق تجدد و سنت
۴۶	۲-۱-۴- الگوواره چهارم: ذات گرایی

۴۸	۱-۳-۵- الگوواره پنجم: سنت گرایی معنوی	◇
۴۹	۱-۳-۶- الگوواره ششم: سنت گرایی تاریخی	◇
۴۹	۱-۳-۷- الگوواره هفتم: حکمت اسلامی	◇
۵۴	۱-۴- ساختار هویت	◇
۵۴	۱-۴-۱- واژه شناسی هویت	◇
۵۵	۱-۴-۲- ساختار هویت	◇
۵۶	۱-۴-۲-۱- عوامل بیرونی	◇
۵۷	۱-۴-۲-۲- عوامل درونی	◇
۶۳	۱-۵- گونه شناسی هویت	◇
۶۳	۱-۵-۱- هویت از دیدگاه اندیشمندان غربی	◇
۶۴	۱-۵-۱-۱- ویژگی های مشترک	◇
۶۵	۱-۵-۱-۲- مکاتب فلسفی	◇
۶۸	۱-۵-۱-۳- مکتب روانشناسی	◇
۶۹	۱-۵-۱-۴- مکتب جامعه شناسی	◇
۶۹	۱-۵-۲- هویت از دیدگاه اندیشمندان اسلامی	◇
۶۹	۱-۵-۲-۱- در مکاتب فکری	◇
۷۰	۱-۵-۲-۲- هویت در نزد اندیشمندان متأخر ایرانی	◇
۷۴	۱-۶- نتیجه گیری	◇
۷۴	۱-۶-۱- وضعیت هویت معماری معاصر	◇
۷۵	۱-۶-۲- جمع بندی بحران هویت در معماری معاصر	◇
۷۷	۲- فصل دوم: هویت شایسته از دیدگاه اسلامی	◇
۷۷	۲-۱- ابعاد هویت انسانی	◇
۷۷	۲-۱-۱- تمایز هویت انسان با دیگر پدیده های هستی	◇
۷۸	۲-۱-۲- انسان، تنها موجود هویت ساز	◇
۸۰	۲-۱-۳- اصول متفاوت در گزاره های نظری، عملی و آثار هنری	◇
۸۱	۲-۱-۴- ساختار هویت انسان	◇
۸۲	۲-۱-۵- رابطه حکمت نظری و عملی با شناخت شناسی	◇
۸۳	۲-۲- شناخت شناسی	◇
۸۳	۲-۲-۱- تعریف شناخت	◇
۸۳	۲-۲-۲- پرسشهای بنیادی شناخت	◇
۸۴	۲-۲-۳- امکان شناخت	◇

درآمدی بر هویت اسلامی در معماری ۳

۸۵	۴-۲-۲-۴- ابزار شناخت	◇
۸۶	۵-۲-۲-۵- روش شناخت	◇
۸۶	۱-۵-۲-۲- روش تجربه و آزمون	
۸۶	۲-۵-۲-۲- روش تعقل و خردورزی	
۸۷	۳-۵-۲-۲- روش شهود	
۸۷	۶-۲-۲-۶- سرچشمه شناخت	◇
۸۸	۷-۲-۲-۷- محتوای شناخت‌ها و آگامی‌ها	◇
۸۹	۸-۲-۲-۸- معیار شناخت	◇
۹۰	۹-۲-۲-۹- شناخت شناسی و هنر و معماری	◇
۹۱	۱-۹-۲-۲- بحران شناخت شناسی در مکاتب هنری و معماری	
۹۱	۲-۹-۲-۲- روش شناخت و آفرینش هنری	
۹۲	۳-۹-۲-۲- مراتب شناخت و آفرینش هنری	
۹۳	۴-۹-۲-۲- معیار و ملاک شناخت و آفرینش هنری	◇
۹۵	۱۰-۲-۲-۱۰- نتیجه گیری	◇
۹۸	۳-۲-۲-۳- حکمت نظری یا جهان بینی اسلامی	◇
۹۸	۱-۳-۲-۱- انسان شناسی تطبیقی	
۹۸	۱-۱-۳-۲- بررسی تعاریف	
۱۰۲	۲-۱-۳-۲- انسان از دیدگاه اسلام	
۱۰۳	۳-۱-۳-۲- نفوس انسان از دیدگاه امام علی(ع)	
۱۰۶	۴-۱-۳-۲- خاطرات ازلی انسان	
۱۰۸	۵-۱-۳-۲- رهاورد خاطرات ازلی	
۱۱۰	۶-۱-۳-۲- انسان در قرآن	
۱۱۱	۷-۱-۳-۲- نتیجه گیری	◇
۱۱۳	۲-۳-۲-۲- معبود شناسی تطبیقی	◇
۱۱۳	۱-۲-۳-۲- ویژگی‌های معبود در ادیان و مکاتب	✓
۱۱۵	۲-۲-۳-۲- ویژگی‌های معبود در اسلام	◇
۱۱۷	۳-۲-۴-۲- چگونگی ظهور ویژگی‌های معبود در هنر و معماری	◇
۱۱۸	۳-۳-۲-۳- جامعه شناسی تطبیقی (روابط متقابل انسانها)	◇
۱۱۸	۱-۳-۳-۲- جامعه شناسی و هنر و معماری معاصر	◇
۱۲۰	۲-۳-۳-۲- اصالت جامعه در اسلام	◇
۱۲۲	۳-۳-۳-۲- ویژگی‌های امت اسلامی	◇

۱۲۳	۴-۳-۲- فلسفه تطبیقی تاریخ	◇
۱۲۴	۴-۳-۲-۱- انحطاط خطی تاریخ	◇
۱۲۵	۴-۳-۲-۲- پیشرفت خطی تاریخ	◇
۱۲۷	۴-۳-۲-۳- نگرش انتقادی به اسطوره پیشرفت	◇
۱۲۸	۴-۳-۲-۴- نگرش اسلام به سیرتاریخ	◇
۱۳۱	۴-۳-۲-۵- تأکید اسلام بر مطالعه تاریخ	◇
۱۳۲	۴-۳-۲-۶- نتیجه گیری	◇
۱۳۴	۴-۲- حکمت عملی	◇
۱۳۴	۴-۲-۱- تعریف حکمت عملی	◇
۱۳۵	۴-۲-۲- ویژگی‌های اندیشه‌های اعتباری	◇
۱۳۶	۴-۲-۳- ریشه‌ها و معیارهای اندیشه‌های اعتباری	◇
۱۳۷	۴-۲-۱-۳- نگرش نخست	◇
۱۴۱	۴-۲-۲-۳- نگرش دوم	◇
۱۴۷	۴-۲-۳-۳- دیدگاه سوم	◇
۱۵۰	۴-۲-۵- عناصر پایدار (ثابت) و هویت دینی	◇
۱۵۰	۴-۲-۱-۵- عناصر ذاتی و عرضی دین	◇
۱۵۴	۴-۲-۵-۲- برخی از بایدها در حوزه معماری و شهرسازی از دیدگاه اسلامی	◇
۱۵۶	۴-۲-۶- اجتهاد	◇
۱۵۷	۴-۲-۱-۶- خاتمیت و جایگاه اجتهاد	◇
۱۵۷	۴-۲-۲-۶- عقل به عنوان ابزار اجتهاد	◇
۱۵۷	۴-۲-۲-۱- اصل ثبوت در اصول	◇
۱۵۸	۴-۲-۲-۲- اصل تفریع جزئیات از اصول کلی	◇
۱۵۹	۴-۲-۲-۳- نسبت در اجتهاد	◇
۱۵۹	۴-۲-۲-۴- جامعیت و وسطیت قوانین	◇
۱۵۹	۴-۲-۲-۵- توجه به اولویت‌ها و مصلحت‌ها	◇
۱۶۰	۴-۲-۲-۶- ممانعتی با قوانین حاکمه	◇
۱۶۰	۴-۲-۲-۷- آزادی کامل در برخی حوزه‌ها	◇
۱۶۱	۴-۲-۲-۸- تعیین ضرورت و اولویت وقوع حکم	◇
۱۶۱	۴-۲-۲-۹- اختیارات والی	◇
۱۶۲	۴-۲-۷- قواعد دهگانه اجتهاد از دیدگاه شیعی	◇
۱۶۲	۴-۲-۷- نتیجه گیری	◇

۵ درآمدی بر هویت اسلامی در معماری

۱۶۹	۳- فصل سوم: حسن شناسی و زیبایی	◇
۱۶۹	۳-۱- جایگاه حسن شناسی و زیبایی در تحقق آثار هنری	◇
۱۷۰	۳-۱-۱- بحران در زیبایی شناسی معاصر	◇
۱۷۰	۳-۱-۱-۲- خاستگاه بحران	◇
۱۷۲	۳-۱-۱-۳- پیامدهای بحران	◇
۱۷۳	۳-۲- مبانی زیبایی شناسی	◇
۱۷۳	۳-۲-۱- واژه شناسی	◇
۱۷۴	۳-۲-۲- دسته بندی رویکردها	◇
۱۷۴	۳-۲-۲-۱- رویکرد پسینی و پیشینی	◇
۱۷۵	۳-۲-۲-۲- رویکرد آفاقی و انقسی (بر پایه علل چهارگانه فلسفی)	◇
۱۷۶	۳-۲-۲-۳- رویکرد هستی شناسانه و معرفت شناسانه	◇
۱۷۶	۳-۲-۲-۴- رویکرد بیرونی و درونی (حصولی و حضوری)	◇
۱۷۶	۳-۲-۳- بنیادهای آفاقی زیبایی	◇
۱۷۸	۳-۲-۴- بنیادهای انقسی زیبایی	◇
۱۷۹	۳-۲- بحران زیبایی شناسی در معماری معاصر	◇
۱۷۹	۳-۳-۱- زیبایی شناسی معماری عمومی	◇
۱۸۰	۳-۳-۲- زیبایی شناسی معماری تخصصی: از مصداق به مفهوم	◇
۱۸۳	۳-۳-۲-۱- زیبایی شناسی نوگرا	◇
۱۸۴	۳-۳-۲-۲- زیبایی شناسی فرا نوگرا	◇
۱۸۶	۳-۳-۲-۳- زیبایی شناسی سامان شکن (آیزمن، گهری، کولهاوس)	◇
۱۹۲	۳-۳-۲-۴- زیبایی شناسی ذات گرا	◇
۱۹۴	۳-۳-۳- نتیجه گیری	◇
۱۹۵	۳-۳-۳- زیباشناسی معماری تخصصی: از مفهوم به مصداق	◇
۱۹۵	۳-۳-۳-۱- زیبایی شناسی کلاسیک	◇
۱۹۵	۳-۳-۳-۲- زیبایی شناسی معاصر	◇
۲۰۸	۴-۳- زیبایی از دیدگاه اندیشمندان	◇
۲۰۹	۴-۳-۱- اندیشمندان کلاسیک غرب	◇
۲۰۹	۴-۳-۲- اندیشمندان معاصر غرب	◇
۲۰۹	۴-۳-۴-۱- چیرگی معرفت شناسی	◇
۲۱۰	۴-۳-۴-۲- پدیدار شدن دانش زیبایی شناسی (استتیک)	◇
۲۱۱	۴-۳-۴-۳- فلسفه وجودگرا (هایدگر)	◇

۲۱۱	۳-۴-۳- عرفان شرقی	◇
۲۱۱	۳-۴-۳-۱- مبانی نظریه راسا	◇
۲۱۶	۳-۵-۲- حسن و زیبایی در فرهنگ اسلامی	◇
۲۱۶	۳-۵-۱- در قرآن کریم	◇
۲۱۸	۳-۵-۲- زیبایی در روایات	◇
۲۱۹	۳-۵-۳- دیدگاه های اندیشمندان و حکمای مسلمان	◇
۲۲۱	۳-۵-۱-۱- زیبایی شناسی ماهوی: غزالی	◇
۲۲۲	۳-۵-۲-۲- زیبایی شناسی وجودی: فارابی	◇
۲۲۳	۳-۵-۳-۳- زیبایی شناسی جامع: ملاصدرا	◇
۲۲۴	۳-۵-۳-۴- دیدگاه عارفان	◇
۲۲۸	۳-۵-۳-۵- دیدگاه اندیشمندان سنت کرا: کنون، بورکهارت، شوان، نصر	◇
۲۳۲	۳-۵-۴- زیبایی شناسی شهید مطهری	◇
۲۳۵	۳-۵-۵- زیبایی شناسی امام خمینی(ره)	◇
۲۳۸	۳-۶-۲- جمع بندی و نتیجه گیری	◇
۲۳۹	۳-۶-۱- در تعریف جامع و مانع از زیبایی	◇
۲۴۰	۳-۶-۲- بررسی تطبیقی مکاتب از تعریف انواع زیبایی	◇
۲۴۱	۳-۶-۳- بررسی تطبیقی مکاتب از تعریف صفات حسن و زیبایی	◇
۲۴۶	۳-۶-۴- مفهوم زشتی	◇
۲۴۶	۳-۶-۵- زیبایی هدایت گر و زیبایی های گمراه کننده	◇
۲۴۷	۳-۶-۶- تفکیک زیبایی ماهوی (عرضی) و وجودی (جوهری)	◇
۲۴۷	۳-۶-۷- مراتب زیبایی شناسی انسانی بر پایه گفتار حضرت علی(ع)	◇
۲۴۹	۴- فصل چهارم: هویت آثار هنری از منظر اسلام (فلسفه هنر)	◇
۲۴۹	۴-۱- بحران هنر در معماری معاصر	◇
۲۵۰	۴-۱-۱- نقد اندیشمندان از هنر معاصر	◇
۲۵۳	۴-۱-۲- نقد هنرمندان و معماران	◇
۲۵۶	۴-۱-۳- نتیجه گیری	◇
۲۵۹	۴-۲- مبانی هنر	◇
۲۵۹	۴-۲-۱- واژه شناسی هنر	◇
۲۶۰	۴-۲-۲- نفی تعریف جامع هنر	◇
۲۶۰	۴-۲-۳- تعریف قرار دادی هنر	◇
۲۶۱	۴-۲-۴- علل چهارگانه هنر	◇

درآمدی بر هویت اسلامی در معماری

۲۶۳	۴-۳-۲- سرچشمه هنر: الهام	◇
۲۶۳	۴-۳-۱- گونه شناسی الهام ها بر پایه محتوا	◇
۲۶۴	۴-۳-۲- الهام های آفاقی: نظریه بازنمایی (افلاتون)	◇
۲۶۶	۴-۳-۱- انتقاد دیدگاه هنر آزاد (لیبرال) از افلاتون	✓
۲۶۷	۴-۳-۲- انتقاد دیدگاه هنر وجودگرا (اگزیستانسیال) از افلاتون	✓
۲۶۸	۴-۳-۳- الهام های انفسی: نظریه فرانمایی هنر	◇
۲۶۹	۴-۳-۱- نقدهای نسبیت گرا و لیبرال از نظریه انفسی تولستوی	✓
۲۶۹	۴-۳-۲- نظریه روانشناسانه هنر و نقدهای آن	✓
۲۷۰	۴-۳-۴- سرچشمه فراگیر الهام: نظریه حقیقت (هایدگر)	◇
۲۷۰	۴-۳-۱- ارتباط هنر و حقیقت	✓
۲۷۱	۴-۳-۲- فرا شیئیت (نماد)	✓
۲۷۲	۴-۳-۳- شعر و معماری	✓
۲۷۲	۴-۳-۵- نقد هنر معاصر	◇
۲۷۳	۴-۳-۵- گستره الهام ها	◇
۲۷۳	۴-۵-۱- الهامهای پسینی: نسبی، اعتباری و عصری	✓
۲۷۴	۴-۵-۲- الهامهای پیشینی: مطلق و فرا زمان	✓
۲۷۵	۴-۵-۳- سرچشمه فراگیر	✓
۲۷۷	۴-۵-۴- سرچشمه های حقیقی هنر اسلامی	✓
۲۷۹	۴-۴- علت صوری هنر: زیبایی	◇
۲۸۰	۴-۵- علت مادی: خلاقیت از معنا به ماده	◇
۲۸۰	۴-۵-۱- خلاقیت آزاد: کثرت گرایی اشکال	◇
۲۸۰	۴-۵-۱- تفکیک کامل محتوا و کالبد	✓
۲۸۱	۴-۵-۲- تحویل محتوا و کالبد درهم	◇
۲۸۲	۴-۵-۲- خلاقیت نمادگرایی مطلق: ذات گرایی اشکال	◇
۲۸۶	۴-۵-۳- خلاقیت نمادگرایی نسبی: تجلی محتوا درکالبد	◇
۲۸۹	۴-۶- آرمان و غایت هنر: محتوای آرمان	◇
۲۸۹	۴-۶-۱- محتوای آرمان	◇
۲۸۹	۴-۶-۱- نفی هنر آرمانگرا: رویکرد لیبرال	◇
۲۹۲	۴-۶-۲- غایت و بی غایتی در حکمت متعالیه اسلامی	◇
۲۹۳	۴-۶-۳- رویکرد آرمانگرایی آفاقی	◇
۲۹۵	۴-۶-۴- رویکرد آرمانگرایی انفسی	◇

۲۹۷	۴-۶-۲-گونه شناسی آرمانها بر اساس گستره	◇
۲۹۷	۴-۶-۱-آرمانگرایی پسینی (هنر پیرو): تعهد به وضع موجود	◇
۲۹۷	۴-۶-۲-آرمانگرایی پیشینی: هنر پیشرو و تمدن ساز	◇
۲۹۸	۴-۶-۳-آرمانگرایی فراگیر: تعهد و جذابیت در هنر	◇
۳۰۲	۴-۷-۷-هنر رحمانی (اهورایی) و شیطانی (اهریمنی)	◇
۳۰۲	۴-۷-۱-هنر شیطانی (اهریمنی)	◇
۳۰۲	۴-۷-۲-هنر قدسی (اهورایی)	◇
۳۰۸	۴-۸-۸-رابطه هنرمند، اثر هنری و مخاطب	◇
۳۰۸	۴-۸-۱-نفی ارتباط ذاتی هنرمند، اثر هنری و مخاطب (کثرت تفسیر هنر)	◇
۳۰۹	۴-۸-۲-ارتباط ذاتی هنرمند، اثر هنری و مخاطب (وحدت در تفسیر هنر)	◇
۳۱۰	۴-۸-۳-نظریه همزمانی نسبی بین هنرمند، اثر هنری و مخاطب	◇
۳۱۴	۴-۹-اصیل ترین هنر مقدس در فرهنگ های گوناگون	◇
۳۱۵	۴-۱۰-تحول در ارزش های هنری	◇
۳۱۵	۴-۱۰-۱-مطالعات تاریخی تحول ارزش های هنری	◇
۳۱۷	۴-۱۰-۱-مطالعات جامعه شناسی تحول ارزش های هنری	◇
۳۲۰	۴-۱۱-برداشتها و نتیجه گیری	◇
۳۲۶	۵-فصل پنجم: طبیعت و معماری (رابطه انسان با طبیعت)	◇
۳۲۶	۵-۱-ارتباط انسان با طبیعت در معماری	◇
۳۲۶	۵-۱-۱-دسته بندی دیدگاه ها در باره طبیعت	◇
۳۲۸	۵-۱-۲-مکاتب چهارگانه طراحی در طبیعت	◇
۳۲۹	۵-۱-۲-۱-الگوواره نخست: نگرش های طبیعت ستیز	◇
۳۳۲	۵-۱-۲-۲-الگوواره دوم: نگرش های طبیعت گریز (بی تفاوت)	◇
۳۳۴	۵-۱-۲-۳-الگوواره سوم: نگرش های طبیعت گرا	◇
۳۴۲	۵-۱-۲-۴-الگوواره چهارم: تکمیل طبیعت	◇
۳۴۵	۵-۱-۲-۵-رابطه انسان با طبیعت از منظر حضرت علی(ع)	◇
۳۵۰	۶-فصل ششم: بازشناسی هویت اسلامی در عناصر معماری	◇
۳۵۰	۶-۱-درباره معماری	◇
۳۵۰	۶-۱-۱-تحلیل معماری	◇
۳۵۲	۶-۱-۲-همترازی علل معماری با نگرش سه وجهی به آن	◇
۳۵۳	۶-۱-۳-روش ارزیابی در معماری	◇
۳۵۶	۶-۲-نگرش سامانه ای به معماری	◇

۳۵۶	۱-۲-۶- مفهوم سامانه	◇
۳۵۷	۱-۱-۲-۶- درک حضوری مفهوم نظم	◇
۳۵۷	۲-۱-۲-۶- درک حصولی مفهوم نظم	◇
۳۵۷	۲-۲-۶- رابطه نظم و معماری	◇
۳۵۸	۲-۲-۶- پیشینه نظم در معماری	◇
۳۵۹	۴-۲-۶- تحلیل ویژگی‌های بنیادی یک سامانه	◇
۳۶۰	۱-۴-۲-۶- هدفمندی	
۳۶۱	۲-۴-۲-۶- همکاری و هماهنگی	
۳۶۱	۳-۴-۲-۶- وحدت و ترکیب	
۳۶۲	۵-۲-۶- گونه‌های نظم	◇
۳۶۴	۶-۲-۶- گونه‌های سامانه	◇
۳۶۴	۱-۶-۲-۶- سه گونه سامانه	◇
۳۶۵	۲-۶-۲-۶- تقسیم بندی دیگری از سامانه	◇
۳۶۷	۷-۲-۶- سامانه‌های بنیادی در معماری	◇
۳۶۸	۸-۲-۶- بررسی یک نمونه	◇
۳۶۸	۱-۸-۲-۶- سامانه کارکردی	
۳۶۹	۲-۸-۲-۶- سامانه سازه‌ای	
۳۷۰	۳-۸-۲-۶- سامانه کالبدی	
۳۷۱	۹-۲-۶- تعریف بی‌نظمی	◇
۳۷۲	۱۰-۲-۶- ابر سامانه‌ای به نام هستی	◇
۳۷۴	۱۱-۲-۶- الهام از نظام آفرینش	◇
۳۷۸	۳-۶- تحلیل سامانه‌ای از تعاریف معماری	◇
۳۷۸	۱-۳-۶- دسته‌بندی رویکردها	◇
۳۷۸	۱-۱-۳-۶- زوی	◇
۳۸۰	۲-۱-۳-۶- کاپون	◇
۳۸۱	۲-۳-۶- تعریف‌های فروگامنده	◇
۳۸۱	۱-۲-۳-۶- نام معماری با مدعای ابرمعماری	◇
۳۸۲	۲-۲-۳-۶- فروگاهی معماری به سامانه کالبدی	◇
۳۸۴	۲-۲-۳-۶- فروگاهی معماری به سامانه کارکردی	◇
۳۸۴	۴-۲-۳-۶- فروگاهی معماری به سامانه ساختاری	◇
۳۸۵	۵-۲-۳-۶- فروگاهی معماری به تعاریف دو سامانه‌ای	◇

۳۸۶	۲-۲-۶- تعریف‌های فراگیر از معماری	◇
۳۸۶	۱-۳-۳-۶- فرانک لویدرایت	◇
۳۸۶	۲-۳-۳-۶- برونو زوی	◇
۳۸۷	۳-۳-۳-۶- لویی کان	◇
۳۸۷	۴-۳-۳-۶- آندرو	◇
۳۸۸	۴-۳-۶- تعریف سامانمند (جامع و مانع) از معماری	◇
۳۹۰	۴-۶- فضا	◇
۳۹۱	۱-۴-۶- فضا در معماری	◇
۳۹۲	۲-۴-۶- پیشینه تاریخی فضا	◇
۳۹۵	۲-۴-۶- رویکرد آفاقی و انفسی به فضا	◇
۳۹۶	۴-۴-۶- وجوه کیفی فضا	◇
۳۹۸	۵-۴-۶- مفهوم فضای معماری از دید حکمت اسلامی	◇
۴۰۰	۵-۶- کالبد	◇
۴۰۰	۱-۵-۶- تعریف شکل و کالبد در معماری	◇
۴۰۲	۲-۵-۶- پیشینه تاریخی	◇
۴۰۳	۳-۵-۶- تحلیل رویکردها	◇
۴۰۶	۶-۶- هندسه و تناسبات	◇
۴۰۶	۱-۶-۶- هندسه در معماری	◇
۴۰۷	۲-۶-۶- تناسبات در معماری	◇
۴۰۸	۳-۶-۶- پیشینه تاریخی	◇
۴۰۸	۱-۳-۶-۶- در خاورمیانه	◇
۴۱۴	۲-۳-۶-۶- در غرب	◇
۴۱۶	۴-۶-۶- کاربرد هندسه و تناسبات در معماری	◇
۴۱۸	۵-۶-۶- رابطه هندسه و طبیعت در معماری	◇
۴۱۸	۱-۵-۶-۶- الگو برداری	◇
۴۲۱	۲-۵-۶-۶- رویارویی	◇
۴۲۱	۳-۵-۶-۶- هماهنگی و تکمیل	◇
۴۲۲	۴-۵-۶-۶- مقایسه در نوع هندسه، خود بنیاد و انسانی در معماری	◇
۴۲۳	۵-۵-۶-۶- هندسه های مناسب با ابزار ادراکی و نفوس انسان در معماری	◇
۴۲۸	۷-۶- نماد پردازی	◇
۴۲۹	۱-۷-۶- نماد و گونه‌های آن	◇

۴۳۱	۲-۷-۶- نگارش علمی: نماد همچون زبانی ویژه	◇
۴۳۲	۳-۷-۶- نگارش‌های فلسفی: نماد، بازتاب حقیقت	◇
۴۳۵	۴-۷-۶- نگارش‌اندیشمندان مسلمان: نماد، بازتاب حقیقت با یک زبان ویژه	◇
۴۴۰	۵-۷-۶- دیدگاه منتقدان	◇
۴۴۷	۶-۷-۶- دیدگاه برخی معماران معاصر	◇
۴۴۷	۱-۶-۷-۶- پیروان نگارش سنت‌گرایان	
۴۵۱	۲-۶-۷-۶- دیدگاه میانه	
۴۵۲	۳-۶-۷-۶- دیدگاه منتقدان	
۴۵۷	۷-۷-۶- نمادپردازی عدد و شکل	◇
۴۶۰	۱-۷-۷-۶- صفر	
۴۶۱	۲-۷-۷-۶- تناظر عدد یک/ نقطه	
۴۶۲	۳-۷-۷-۶- تناظر عدد دو/ خط	
۴۶۳	۴-۷-۷-۶- تناظر عدد سه/ مثلث	
۴۶۴	۵-۷-۷-۶- تناظر عدد چهار/ مربع	
۴۶۶	۶-۷-۷-۶- تناظر عدد پنج/ پنج ضلعی منتظم	
۴۶۷	۷-۷-۷-۶- تناظر عدد شش/ شش ضلعی	
۴۶۷	۸-۷-۷-۶- تناظر عدد هفت/ هفت ضلعی	
۴۶۸	۹-۷-۷-۶- تناظر عدد هشت/ هشت ضلعی	
۴۶۸	۱۰-۷-۷-۶- تناظر عدد نه/ نه ضلعی	
۴۶۹	۱۱-۷-۷-۶- تناظر احجام منتظم (تناظرهای هندسی با مفاهیم و مراتب وجود)	
۴۷۰	۱۲-۷-۷-۶- دایره کامل‌ترین شکل هندسی	
۴۷۲	۱۳-۷-۷-۶- جایگاه دایره در معماری	
۴۷۵	۸-۷-۶- نتیجه‌گیری	◇
۴۷۵	۱-۸-۷-۶- برخی از مهمترین توصیه‌های نظری اسلام در معماری	
۴۸۱	۲-۸-۷-۶- مهمترین راهبردهای عملی اسلام در معماری	
۴۸۶	۷- فصل هفتم: هویت اسلامی در آثار معماری	◇
۴۸۶	۱-۷- بازشناسی سرچشمه‌های هویت اسلامی در آثار معماری	◇
۴۸۷	۱-۱-۷- حکمت عملی اسلام در آیات و احادیث و برداشت اندیشمندان	◇
۴۸۸	۲-۱-۷- تجربه‌ها و دستاوردهای تمدن اسلامی	◇
۴۹۱	۳-۱-۷- سرچشمه‌های پژوهش درباره هویت اسلامی هنر	◇
۴۹۲	۴-۱-۷- تحقق هویت اسلامی در هنر و معماری دوران اسلامی	◇

۴۹۷	۵-۱-۷- نحوه پیدایش هنر اسلامی در گذشته و حال	◇
۴۹۷	۱-۵-۱-۷- طراحی، نو آوری و ابتکار	◇
۴۹۹	۲-۵-۱-۷- آموزش	◇
۵۰۰	۳-۵-۱-۷- فناوری	◇
۵۰۰	۶-۱-۷- وضعیت هنر مسلمانان در دنیای معاصر	◇
۵۰۱	۲-۷- آموزه‌هایی از نمادگرایی در معماری آفرینش و معماری معصومین	◇
۵۰۱	۱-۲-۷- آموزه‌هایی از نمادگرایی در معماری آفرینش	◇
۵۰۱	۱-۱-۲-۷- ویژگی‌های نمادین در زمین و آسمان	◇
۵۰۳	۲-۱-۲-۷- ویژگی‌های نمادین در روز و شب	◇
۵۰۴	۳-۱-۲-۷- ویژگی‌های نمادین در شکل گیاهان و اندام انسان و حیوان	◇
۵۰۶	۴-۱-۲-۷- ویژگی‌های خانه در آیات قرآن	◇
۵۰۷	۲-۲-۷- آموزه‌هایی از معماری معصومان(ع)	◇
۵۰۷	۱-۲-۲-۷- آموزه‌هایی از خانه کعبه	◇
۵۰۹	۲-۲-۲-۷- مقایسه کالبدی خانه کعبه و بت‌های سه گانه (جمرات)	◇
۵۱۳	۳-۲-۲-۷- آموزه‌هایی از مناسک حج	◇
۵۱۶	۴-۲-۲-۷- آموزه‌هایی از مسجدالنبی	◇
۵۱۷	۵-۲-۲-۷- نتیجه‌گیری: آموزه‌هایی از بیت الله الحرام	◇
۵۱۹	۳-۷- معماری مسجد	◇
۵۲۰	۱-۳-۷- ویژگی‌های معماری مسجد	◇
۵۲۰	۱-۱-۳-۷- جایگاه مسجد	◇
۵۲۰	۲-۱-۳-۷- استفاده از ساختمان آتشکده‌ها با اصلاح کامل کالبدی و محتوایی آنها	◇
۵۲۲	۳-۱-۳-۷- ویژگی‌های فضایی مساجد	◇
۵۲۵	۴-۱-۳-۷- ویژگی‌های سازه‌ای مساجد	◇
۵۲۶	۵-۱-۳-۷- ویژگی‌های آرایه‌ها در مساجد	◇
۵۲۷	۲-۳-۷- اصول پیشنهادی برای معماری مساجد	◇
۵۲۷	۱-۲-۳-۷- راهبردها	◇
۵۲۸	۲-۲-۳-۷- برنامه‌های کاربردی	◇
۵۲۹	۳-۲-۳-۷- توصیه‌های کالبدی	◇
۵۳۱	۴-۷- معماری خانه و محله	◇
۵۳۱	۱-۴-۷- برخی از ویژگی‌های خانه مطلوب در احادیث	◇
۵۳۳	۲-۴-۷- برخی از ویژگی‌های محله مطلوب در احادیث	◇

۵۳۶	۷-۴-۳- تأثیر فرهنگ غربی بر معماری خانه و محله‌های معاصر	◇
۵۳۷	۷-۴-۴- بررسی تطبیقی ویژگی‌های معماری خانه‌های سنتی با خانه‌هایی امروزی	◇
۵۳۷	۷-۴-۱- ویژگی‌های سازمان فضایی خانه‌های سنتی	◇
۵۳۹	۷-۴-۲- ویژگی‌های سازمان فضایی خانه‌های امروزی	◇
۵۳۹	۷-۴-۳- نکات قابل توجه در طراحی خانه	◇
۵۴۰	۷-۴-۴- تأثیر فرهنگی اجتماعی فروش تراکم مسکونی و مشاع سازی در تهران	◇
۵۴۴	۷-۵-۵- ارزیابی آثار معماری در دوران اسلامی	◇
۵۴۵	۷-۵-۱- خاستگاه معماری دوران اسلامی	◇
۵۸۹	۷-۵-۲- تحلیل سامانمند خاستگاه معماری دوران اسلامی	◇
۵۸۹	۷-۵-۱-۱- ارزیابی سامانه کالبدی	◇
۵۹۰	۷-۵-۲-۲- ارزیابی سامانه سازه‌ای	◇
۵۹۱	۷-۵-۳-۲- ارزیابی سامانه کارکردی	◇
۵۹۳	۷-۵-۳- معماری ایران از دیدگاه معماران ایرانی	◇
۵۹۵	۷-۵-۴- دسته‌بندی دیدگاه‌ها	◇
۵۹۵	۷-۵-۱- صورت‌گرایی (ظاهر بینی)	◇
۵۹۷	۷-۵-۲- مفهوم‌گرایی (باطن بینی)	◇
۵۹۸	۷-۵-۳- رابطه عرضی میان صورت و معنا	◇
۵۹۸	۷-۵-۴- رابطه طولی میان صورت و معنا	◇
۶۰۰	۷-۶-۱- مهمترین اصول در معماری دوران اسلامی	◇
۶۰۰	۷-۶-۱- ابر اصل عدالت محوری در خلق آثار معماری	◇
۶۰۱	۷-۶-۲- اصل سیر از کثرت به وحدت	◇
۶۰۳	۷-۶-۱-۱- اصل محور بندی فضایی	◇
۶۰۴	۷-۶-۲-۲- اصل مرکزگرایی	◇
۶۰۵	۷-۶-۳-۲- اصل رده‌بندی یا سلسله مراتب فضایی	◇
۶۰۵	۷-۶-۴-۲- اصل استقلال فضاها در عین وحدت آنها	◇
۶۰۵	۷-۶-۵-۲- اصل سامان بندی حرکت در درون فضا (سیالیت)	◇
۶۰۶	۷-۶-۶-۲- اصل تقدم درونگرایی بر بیرونگرایی	◇
۶۰۸	۷-۶-۷-۲- اصل سیر از هندسه آفاقی در شهر به هندسه انفسی در معماری	◇
۶۱۰	۷-۶-۳- اصل سیر از ظاهر به باطن	◇
۶۱۱	۷-۶-۱-۳- اصل انتزاع‌گرایی	◇
۶۱۲	۷-۶-۲-۳- اصل نشانه‌گرایی	◇

۶۱۳	۳-۳-۶-۷- اصل برتری فضا بر توده ساختمان	◇
۶۱۳	۴-۳-۶-۷- اصل سامان‌بندی چشم انداز	◇
۶۱۵	۵-۳-۶-۷- اصل تعامل مکمل میان معماری و طبیعت	◇
۶۱۶	۴-۶-۷- اصل رده‌بندی اهداف کمی و کیفی	◇
۶۱۶	۱-۴-۶-۷- اهداف ساختاری: (رعایت دستاوردهای فنی و مهندسی)	◇
۶۱۷	۲-۴-۶-۷- اهداف کارکردی: چند گانگی در کارکرد	◇
۶۱۷	۳-۴-۶-۷- اهداف زیبایی شناسانه: بهره‌گیری از تزیینات مثبت	◇
۶۱۷	۴-۴-۶-۷- اهداف هویت ساز	◇
۶۱۸	۵-۴-۶-۷- اصل لزوم تهذیب نفس معماران و شهرسازان	◇
۶۱۹	۷-۷- نتیجه گیری	◇
۶۳۱	فهرست منابع	◇
۶۴۷	فهرست نمودارها	◇
۶۵۱	فهرست تصاویر	◇